

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства
щодо врегулювання відносин держави і церкви
в європейських державах*

Анотація. В аналітичній записці викладено результати аналізу законодавства Болгарії, Польщі, Франції, Латвії, Литви та Німеччини щодо регулювання засад взаємодії держави і церкви. Зосереджено увагу на таких основних аспектах правового опосередкування державно-церковних відносин: незалежність церкви, її відокремлення від держави; порядок реєстрації релігійних об'єднань; законодавче закріплення права церкви на певні види діяльності в соціально-культурній сфері; надання церкві державної фінансової підтримки.

Ключові слова: держава, церква, регулювання відносин держави і церкви, моделі державно-церковних відносин, реєстрація релігійних об'єднань, соціально-культурна діяльність релігійних об'єднань, державна фінансова підтримка релігійних об'єднань.

Вступ

Регулювання відносин держави і церкви в різних країнах світу зумовлено численними чинниками, наприклад, історичним контекстом і важливими подіями суспільно-політичного характеру, національним складом населення, формою держави¹. Так, у більшості європейських держав відокремлення церкви від держави встановлено на конституційному рівні, навіть за наявності державної церкви (Греція) або суміщення посад голови держави та глави церкви (Велика Британія). Такі поєднання є історично традиційними та символічними. Закордонні та українські дослідники наголошують на відсутності уніфікованого підходу до регулювання державно-церковних відносин і пропонують три відповідні моделі. Перша характеризується тісними зв'язками між державою і церквою (Болгарія, Польща тощо). Другий притаманне чітке розмежування між державою і церквою (наприклад, Франція, за винятком трьох східних департаментів). Третю можна визначити як гібридну, яка поєднує формальне відокремлення держави від церкви та визнання наявності спільних завдань, що зумовлює активну співпрацю держави і церкви (більшість країн світу, зокрема Німеччина)².

При підготовці цієї аналітичної записки обиралися держави з урахуванням двох критеріїв: приналежність до різних моделей, про які

¹ Названі чинники вплинули, наприклад, на використання в національному законодавстві зарубіжних держав, відповідно до якого регулюються відносини держави і церкви, різної термінології. З огляду на зазначене, для цілей цієї аналітичної записки терміни «церква», «конфесія», «релігійні об'єднання», «релігійні організації», «ідеологічні об'єднання» використовуються як синонімічний ряд.

² Детальніше про моделі регулювання відносин держави і церкви йдеться в Аналітичній записці з питань порівняльного законодавства щодо регулювання державно-церковного партнерства. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33060.pdf>

зазначалося, а також до типу держав, що знаходяться, як і Україна, на етапі демократичного транзиту.

Основна частина

Болгарія. Засади регулювання відносин держави і церкви в Республіці Болгарія закладені в Конституції³, відповідно до приписів якої: віросповідання є вільним; релігійні об'єднання відокремлені від держави; традиційною релігією є Східне православне християнство; релігійні переконання не можуть використовуватися в політичних цілях (стаття 13).

Закон про віросповідання⁴ (далі – Закон), як зазначено в преамбулі, закріплює право кожної людини на свободу совісті та переконань, рівність перед законом незалежно від релігії чи переконань; особливу та традиційну роль Болгарської православної церкви в історії Болгарії для формування та розвитку її духовності й культури; повагу до християнства, ісламу, іудаїзму та інших релігій.

Для відносин держави і церкви важливими є механізми взаємозв'язку, зокрема регулювання державного контролю за діяльністю релігійних організацій тощо. Так, унормовано порядок реєстрації релігійних організацій, а також порядок її припинення (статті 14-20а). Публічний реєстр конфесій зі статусом юридичної особи ведеться Софійським міським судом. Відповідно до положень статті 20а їх реєстрація може бути припинена у разі, якщо їх діяльність суперечить основам Конституції; наявні випадки систематичного порушення вимог Закону; порушень статті 7, відповідно до якої свобода віросповідання не може бути спрямована проти національної безпеки, громадського порядку, здоров'я, моралі або прав і свобод інших осіб; використання релігійних переконань з політичною метою тощо.

Доречно звернути особливу увагу на регулювання фінансово-економічних відносин держави і церкви. Відповідно до положень Закону держава і муніципалітети можуть безоплатно надавати релігійним громадам право користування державним та муніципальним майном, а також надавати фінансову підтримку (стаття 21). Також держава може надавати фінансово-економічні пільги релігійним організаціям на умовах і в порядку, визначених відповідними спеціальними законами, як заохочення у здійсненні ними релігійної, соціальної, освітньої та оздоровчої діяльності (стаття 25).

Зауважимо, що характер фінансово-економічних відносин держави і церкви в будь-якій країні є одним з індикаторів, за допомогою яких визначається реальний стан державно-церковних відносин. Періодично в державах Європейського Союзу здійснюються опитування щодо оцінки таких відносин. Основну групу вибірки складають особи, які сплачують церковний податок, зокрема й ті, хто з якихось причин перестали це робити (*Додаток 1*).

Окрім того, Законом передбачено, що держава надає Болгарській православної церкві та зареєстрованим релігійним конфесіям державну

³ Конституція на Република България. URL: <https://www.parliament.bg/bg/const> (дата звернення: 10.09.2024).

⁴ Закон за вероизповеданията, приет от XXXIX Народно събрание на 20 декември 2002 г. URL: <https://legislation.apis.bg/doc/9275?searchText=ЗАКОН%20за%20изменение%20и%20допълнение%20на%20Закон%20за%20вероизповеданията%20%20> (дата звернення: 10.09.2024).

субсидію (стаття 28). Розроблено механізм розподілу такої субсидії, який також визначено положеннями зазначеної статті. Нормами Закону впорядковано механізми контролю за фінансуванням релігійних об'єднань (стаття 28). Так, розмір державної субсидії для церков зазначається в Законі про державний бюджет Республіки Болгарія на відповідний рік; державна дотація надається центральному керівництву відповідної церкви для забезпечення, зокрема заробітної плати духовенства і працівників релігійних установ, здійснення освітньої діяльності, утримання кладовищ, цвинтарних парків тощо; передбачено звітування про використання коштів.

Реакцією на посилення мультикультурності суспільства, що притаманно не лише Болгарії, а становить глобальну сучасну тенденцію, можна вважати Закон про обмеження носіння одягу, який приховує обличчя⁵. Відповідно до положень нормативно-правового акта у громадських місцях на території Болгарії заборонено носити одяг, який частково чи повністю приховує обличчя. Водночас встановлено винятки: носіння відповідного одягу вимагається; стан здоров'я; характер професії; тимчасове носіння такого одягу учасниками під час спортивних, культурних, освітніх та інших подібних заходів; на території молитовних будинків зареєстрованих церков (стаття 2).

Польща. Основні положення, які відображають сутність відносин держави і церкви в Республіці Польща, закладені в Конституції (стаття 25)⁶. Закріплено рівність прав церков та інших релігійних об'єднань; неупередженість органів державної влади в питаннях релігійних, ідеологічних і філософських переконань, забезпечення свободи вираження поглядів у суспільному житті. Зазначено, що відносини між державою та релігійними об'єднаннями будуються на засадах поваги до їх автономії та взаємної незалежності кожної в її межах, а також співпраці задля блага людини та спільного блага. У Конституції визначено особливе місце Католицької церкви, оскільки відносини між державою та цією конфесією регулюються, окрім законів, положеннями міжнародної угоди, яку укладено зі Святим Престолом⁷. Відносини між державою та іншими церквами регулюються законами, прийнятими на підставі угод, укладених Радою Міністрів з їх уповноваженими представниками.

Конституційні положення розвинуто в спеціальному законодавстві, зокрема в Законі про гарантії свободи совісті та віросповідання⁸ (далі – Закон). До засадничих можна віднести ті, що містяться у статтях 8–18 розділу «Відносини держави з церквами та іншими релігійними об'єднаннями». Відносини держави з усіма релігійними об'єднаннями ґрунтуються на повазі

⁵ Закон за ограничаване носенето на облекло, прикриващо или скриващо лицето. Обн. ДВ. бр.80 от 11 Октомври 2016 г. URL: <https://lex.bg/bg/laws/ldoc/2136914670> (дата звернення: 10.09.2024).

⁶ Konstytucja RP. URL: <https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/i-rzeczpospolita> (дата звернення: 16.09.2024).

⁷ Детальнішу інформацію про Конкордат викладено в Аналітичній записці з питань порівняльного законодавства щодо регулювання державно-церковного партнерства. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33060.pdf>

⁸ Dz.U.2023.0.265 t.j. – Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> (дата звернення: 16.09.2024).

до свободи совісті та віросповідання (стаття 9). Республіка Польща є світською державою, нейтральною в питаннях релігії та переконань (стаття 10). Водночас передбачено державну реєстрацію церков, що регулюється відповідно до положень статей 30–38 Закону.

Сутність відносин держави та церков також відображається в нормах, якими регулюються їх фінансово-економічні аспекти. Так, у державному та місцевих бюджетах не передбачаються субсидії або дотації релігійним організаціям, окрім випадків, передбачених чинним законодавством (стаття 10). Оподаткуванню відповідно до загального податкового законодавства підлягає майно й доходи релігійних об'єднань, окрім випадків, передбачених окремими законами (стаття 13). Не підлягають оподаткуванню: доходи, одержані від негосподарської діяльності; прибутки від господарської діяльності в частині, яка спрямовується на цілі богослужіння, освіти, науки, культури, благодійної та опікунської діяльності, катехізації, збереження історичних пам'яток, а також на інвестиції за участю благодійних і опікунських закладів, реконструкцію церковних об'єктів. Передбачено звільнення від сплати ввізного мита на товари, що імпортуються і призначені для благодійних, соціальних та освітніх цілей, а також на товари культурного характеру для культових цілей (стаття 13).

На церкви покладено обов'язок інформувати органи державної влади про певні зміни у своїй діяльності організаційного характеру (стаття 14). До таких зобов'язань належать: повідомлення про заснування, зміну назви, місце перебування, злиття, поділ чи ліквідацію єпархій та парафій; повідомлення про зміну місця перебування та зміни персонального складу виконавчих органів управління із зазначенням даних відповідних осіб (прізвище, громадянство, місце проживання), для чого встановлено 30-денний термін; узгодження з уповноваженим міністром рішень щодо обіймання іноземними громадянами посад у релігійних об'єднаннях.

Відносини держави і церков у Польщі характеризуються різними формами співпраці задля збереження миру, формування умов суспільного розвитку та протидії соціальним патологіям (стаття 16)⁹. Варто звернути увагу на те, що церкви мають право здійснювати культурно-мистецьку діяльність, пов'язану з виконанням своїх функцій, засновувати відповідні установи (стаття 26). Для забезпечення такої діяльності дозволено отримання із-за кордону, зокрема, обладнання в якості пожертви. Відповідна діяльність із метою виконання релігійних завдань, формування моральних цінностей у суспільстві дозволяється без отримання спеціального дозволу. Разом із тим, керівництво релігійного об'єднання має повідомити уповноважений орган державної влади про її здійснення.

Одночасно із забезпеченням свободи віросповідання держава встановлює певні обмеження. Так, діяльність церкви не має порушувати положень чинного законодавства, відповідно до яких забезпечуються:

⁹ Детальнішу інформацію про державно-церковну співпрацю у Польщі викладено в Аналітичній записці з питань порівняльного законодавства щодо регулювання державно-церковного партнерства. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33060.pdf>

громадський порядок, захист фізичного й морального здоров'я населення, батьківська влада чи основні права та свободи людини (стаття 27). Окрім цього, орган державної влади, на який покладено обов'язок ведення державного реєстру церков, на підставі рішення суду про визнання діяльності релігійного об'єднання таким, що грубо порушує законодавство або положення свого статуту, виключає його з відповідного реєстру (статті 30, 36, 36а).

Франція. На позиції чіткого відокремлення ґрунтуються відносини церкви та держави у Французькій Республіці. Положеннями Конституції¹⁰ закріплено світський характер держави; рівність усіх громадян перед законом незалежно, зокрема від релігії; повагу до усіх віросповідань (стаття 1).

Серед основоположних нормативно-правових актів, які регулюють державно-церковні відносини, є Закон про відокремлення церкви від держави¹¹ (далі – Закон). Його положеннями закріплено, що держава забезпечує свободу совісті й гарантує вільне сповідування релігії, за винятком обмежень, передбачених в інтересах громадського порядку (стаття 1). Водночас передбачено спрямованість діяльності релігійних об'єднань лише на сповідування релігії та неприпустимість порушення їх статутами та фактичною діяльністю громадського порядку (стаття 19). Порядок створення релігійних об'єднань визначено Законом про асоціації / об'єднання¹².

Фінансова відокремленість церкви проявляється в тому, що держава не визнає, не оплачує і не субсидує жодну церкву, у державному й місцевих бюджетах не передбачаються витрати, пов'язані зі сповідуванням релігії (стаття 2). Окрім цього, церкви не можуть у жодній формі отримувати субсидії від центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або їх об'єднань (стаття 19-2). Водночас відповідно до положень Закону передбачено винятки. Витрати, пов'язані з послугами капеланів і спрямовані на забезпечення вільного сповідування релігії в закладах освіти, хоспісах, притулках та в'язницях, можуть забезпечуватися на загальнодержавному та місцевому рівнях (стаття 2), субсидіями не вважаються кошти, виділені на ремонт і забезпечення доступності будівель, що використовуються для публічних богослужінь (стаття 19-2). Згідно з положеннями статті 21 Закону регулюється складання річної звітності релігійних об'єднань та бюджетування на поточний рік. Відповідні документи мають містити статистику про доходи та витрати, перелік місць, де організуються публічні богослужіння, тощо і надаватися на вимогу представника органу державної влади.

Доцільно наголосити на положеннях Закону, що регулюють отримання церквами допомоги із-за кордону. Так, закріплено вимоги щодо декларування церквами отримання безпосередньої чи опосередкованої вигоди від переваг чи

¹⁰ Constitution de France. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/> (дата звернення: 09.09.2024).

¹¹ Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000508749> (дата звернення: 09.09.2024).

¹² Loi du 1er juillet 1901 relative au contrat d'association. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006069570>

ресурсів¹³, що надаються їм іноземною державою, іноземною юридичною особою, фізичною особою-нерезидентом у готівковій чи безготівковій формі, (стаття 19-3), а також щодо спеціального звіту церков про вигоди та ресурси, які отримані від означених суб'єктів (стаття 21).

Деякі законодавчі новації останніх років щодо обмеження носіння елементів традиційного (для певних релігій) одягу стали предметом гострих суспільних дискусій¹⁴. Ідеться про заборону носіння в навчальних закладах будь-якого одягу або символів, за якими можна визначити релігію¹⁵. Маються на увазі християнські хрести, єврейські кіпи, мусульманські хустки. Положеннями Закону про заборону приховування обличчя в громадських місцях¹⁶ закріплено заборону носіння в громадських місцях одягу, що приховує обличчя. Водночас зазначені обмеження не поширюються на випадки, якщо використання такого одягу зумовлено, зокрема, станом здоров'я, вимогами щодо певних професій, правилами спортивних чи культурних заходів (стаття 2).

Конституція *Латвії* містить положення щодо відокремлення церкви від держави й гарантує кожному свободу думки, совісті та віросповідання (стаття 99)¹⁷. Це конституційне положення отримало розвиток у Законі про релігійні об'єднання (далі – Закон)¹⁸ через визначення засад державно-церковних відносин, зокрема невторчання держави, органів місцевого самоврядування, громадських та інших організацій у релігійну діяльність церков. Залучення церкви до виконання функцій держави можливе лише у випадках, визначених законом. Регулювання державно-церковних відносин може здійснюватися спеціальними законами (стаття 5).

Латвія є державою, яка інституціоналізувала відносини між релігійними об'єднаннями та органами державної влади і місцевого самоврядування. Взаємодію держави із церквою координує Міністерство юстиції (стаття 5), а також постійно діючий консультативний орган – Рада духовних справ (Garīgo lietu padome)¹⁹ (далі – Рада), яку очолює голова Уряду. До її складу входять керівники або уповноважені представники традиційних церков, міністр юстиції. Завданнями Ради є розроблення і реалізація проєктів державно-

¹³ Під вигодами та ресурсами розуміється, зокрема, інвестиції в акціонерний капітал, позики, гранти, спонсорство навчання, депозити тощо. Impact de la loi sur les dons étrangers aux associations françaises. URL: <https://infojuridique.lecnef.org/articles/85608-impact-de-la-loi-sur-les-dons-etranagers-aux-associations-francaises>

¹⁴ Див., наприклад: Céline Pina: «Pourquoi 61 % des Français sont pour l'interdiction du port du voile dans l'espace public». URL: <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/celine-pina-pourquoi-61-des-francais-sont-pour-l-interdiction-du-port-du-voile-dans-l-espace-public-20220328> (дата звернення: 20.09.2024); Interdiction du voile : retour sur 20 ans de législation. URL: <https://www.publicsenat.fr/actualites/non-classe/interdiction-du-voile-retour-sur-20-ans-de-legislation-203090>

¹⁵ LOI n° 2004-228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000417977/2024-09-18/> (дата звернення: 09.09.2024).

¹⁶ LOI n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000022911670#:~:text=Nul%20ne%20peut%2C%20dans%20l'estimée%20à%20dissimuler%20son%20visage.&text=L.affectés%20à%20un%20service%20public> (дата звернення: 09.09.2024).

¹⁷ Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

¹⁸ Reliģisko organizāciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums>

¹⁹ Reliģisko organizāciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> Garīgo lietu padomes nolikums.Ministru kabineta noteikumi Nr.1307. Rīgā 2009.gada 10.novembrī (prot. Nr.79 24.§). URL: <https://likumi.lv/ta/id/200583-garigo-lietu-padomes-nolikums>

церковної співпраці, висловлення пропозицій органам державної влади з питань, що пов'язані з діяльністю церков, їх прав та обов'язків, щодо вдосконалення нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність церков, а також щодо зміцнення морально-етичних цінностей у суспільстві з урахуванням сучасних суспільних процесів. На місцевому рівні така взаємодія здійснюється через Консультативні ради традиційних конфесій²⁰.

Церкви та їх установи набувають статусу юридичної особи одразу після реєстрації, порядок якої встановлено згідно з положеннями статей 8–9² Закону. Так, визначено документи, які слід надавати до органу реєстрації, яким є Реєстр товариств Латвійської Республіки (Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs). Для релігійної громади, щоб її включили до реєстру релігійних організацій та їх установ, це – заява, статут, список засновників громади із наданням їх персональних даних, а також протокол зборів про заснування громади, затвердження статуту, склад керівної та ревізійної комісії тощо. Окрім цього, чітко визначено інформацію про релігійну організацію, яку вносять до реєстру, а також структуру статуту релігійної організації.

Законодавчими положеннями закріплено право церков на викладання християнського віровчення та етики в державних і муніципальних школах за рахунок коштів державного бюджету (стаття 6). Умовами реалізації цього права визначено: наявність заяв не менше десяти неповнолітніх осіб або їхніх батьків, або опікунів про бажання вивчати означені дисципліни; затвердження навчального плану Міністерством освіти і науки (далі – Міністерство). Кандидатури вчителів пропонуються керівництвом церков, які атестуються Міністерством. У державних і муніципальних школах для національних меншин, за бажанням учнів та в порядку, встановленому Міністерством, може здійснюватися викладання віровчення, з яким ототожнюють себе учні.

Конституція *Литви* закріплює право кожної людини, зокрема, на вільне обрання та сповідування будь-якої релігії (стаття 26), що можна трактувати як декларування нейтралітету держави у відносинах із церквою. Відповідно до статті 43 Основного закону держава визнає традиційні церкви та релігійні об'єднання в Литві та інші церкви й релігійні об'єднання, якщо вони мають підтримку в суспільстві та їх вчення і обряди не суперечать закону та моралі²¹.

Перелік традиційних церков і релігійних об'єднань міститься в Законі про релігійні громади та об'єднання (LRCA) (далі – Закон)²². Дев'ять релігійних об'єднань²³ визнано традиційними, тобто такими, які є частиною історичної, духовної та соціальної спадщини Литви (стаття 5). Установлено

²⁰ Наприклад, див.: Tradicionālo konfesiju padomes sēdē pārrunā aktuālos jautājumus. URL: <https://www.ludzasnovads.lv/lv/jaunums/tradicionalo-konfesiju-padomes-sede-parruna-aktualos-jautajumus-0>

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Skelbta: Lietuvos Aidas, 1992, Nr. 220 (1992-11-10). URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30). URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

²² Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. 1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21783/asr>

²³ Католицька церква латинського обряду (lotynų areių katalikų), Католицька церква грецького обряду (graikų areių katalikų), Євангелічні лютерани (evangelikų liuteronų), Євангелісти-реформатори (evangelikų reformatų), Православні (ortodoksų (stačiatikių)), Старообрядці (sentikių), Іудеї (judėjų), мусульмани-суніти та караїми (musulmonų sunitų ir karaimų).

критерії і порядок надання парламентом статусу традиційної іншим церквам (стаття 6). Таким чином, на законодавчому рівні розмежовано статус між визнаними державою традиційними та іншими релігійними об'єднаннями²⁴. Визнані державою релігійні об'єднання мають право на: державні субсидії; звільнення від оподаткування продажу релігійної літератури, предметів; звільнення від орендної плати; визнання релігійних шлюбів, тюремне та лікарняне капеланство; релігійне (конфесійне) навчання в державних (державних і комунальних) школах.

Відповідно до Закону визначено засади відносин між державою і церквою, зокрема: функції держави не реалізуються церквою, а функції церкви не реалізуються державою; незалежність церкви; усі церкви зі статусом юридичної особи²⁵ мають право на отримання державної підтримки їх діяльності у сфері культури, освіти і благодійної діяльності (стаття 7).

За церквою закріплено право на започаткування закладів загальної освіти, а також інших закладів освіти і культури, здійснення благодійної діяльності, участь в акціях / заходах милосердя, заснування медичних, благодійних установ і організацій (стаття 14). Традиційними та зареєстрованими церквами може здійснюватися викладання навчальних релігійних курсів, зокрема, у державних і недержавних закладах освіти, а також виховання за умови відповідності таким критеріям: наявність бажання батьків, опікунів; реєстрація навчальних програм у Міністерстві освіти і науки; надання до Міністерства документів для підтвердження кваліфікації вчителів; наявність запиту від церкви до Міністерства на викладання релігії (стаття 9). Доречно звернути увагу, що відповідний процес у державних закладах освіти і виховання регулюється законодавством про світу, а здобувачі освіти, чия релігійна освіта фінансово забезпечується державою, вивчають релігійний курс, який відповідає конфесійній приналежності сім'ї.

Законом передбачено надання органами державної влади та місцевого самоврядування в порядку, визначеному законодавством, фінансової підтримки діяльності церков зі статусом юридичної особи у сфері освіти (стаття 14). Зокрема, фінансування і загальне утримання церковних закладів загальної освіти здійснюється аналогічно тому порядку й обсягу, як і для державних та комунальних закладів освіти.

У 2000 році відбулася ратифікація міжнародних угод зі Святим Престолом, які стали джерелом регулювання відносин між релігійними організаціями та державою, у частині юридичних аспектів відносин між Католицькою Церквою і державою²⁶.

²⁴ Milda Alisauskiene. Religion and state relations in contemporary Lithuania: development and critical points of interaction. URL: <https://obsreligion.cnrs.fr/note/religion-and-state-relations-in-contemporary-lithuania-development-and-critical-points-of-interaction/#:~:text=The%20main%20actor%20of%20the,and%20State%2Drecognized%20religious%20communities>

²⁵ Традиційні церкви мають статус юридичної особи, а інші церкви отримують його в разі реєстрації своїх статутних документів (статті 10–11).

²⁶ AGREEMENT between the Holy See and the Republic of Lithuania concerning juridical aspects of the relations between the Catholic Church and the State. URL: https://www.lcn.lt/b_dokumentai/kiti_dokumentai/AS-LR-sutartis-teise.html

Церква і держава в *Німеччині* розділені. Конституцією проголошено принципи релігійної свободи (статті 4 і 7) та автономії релігійних об'єднань (стаття 140)²⁷. Державної церкви немає і держава не ототожнює себе з жодною конкретною релігією. Німецькі землі мають право ухвалювати закони у сфері церковно-державних відносин.

Релігійні об'єднання набувають правоздатності відповідно до норм цивільного законодавства; самостійно організують і здійснюють керівництво своїми справами в межах законів, застосовних до всіх. Суттєвою відмінністю, порівняно із законодавством інших європейських держав, є наявність або відсутність у релігійних об'єднань статусу публічно-правової корпорації (KdöR)²⁸, що визначає зміст відносин між державою та церквою. Релігійні об'єднання, які мають статус публічно-правових корпорацій, наділені правом стягувати податки згідно з переліком цивільних податків законодавства землі, а також мають низку інших прав і привілеїв. Податки для такої церкви збирають державні податкові органи, а церква здійснює оплату наданих податковими органами послуг.

Варто зазначити, що система церковних податків є доволі поширеною в іноземних державах. Церковний податок може бути обов'язковим або добровільним. Однак, є держави, в яких не передбачено сплату церковного податку, тому церкви фінансуються виключно з добровільних членських внесків і пожертвувань.

Обов'язковий церковний податок	Добровільні церковні податки	Немає церковного податку
Австрія 	Португалія 	Ірландія
Фінляндія 	Італія 	Великобританія
Швейцарія 	Іспанія 	Франція
Німеччина 		Бельгія
Данія 		Норвегія
Швеція 		Нідерланди

Релігійні та ідеологічні об'єднання можуть бути корпораціями публічного права за умови, що вони «дотримуються Основного закону та створені як постійні та представницькі»²⁹. Об'єднання, які мали статус публічно-правових корпорацій до прийняття Конституції (1949 р.), зберегли

²⁷ Grundgesetz. URL: <https://www.bundestag.de/gg/grundrechte>

²⁸ Корпорація публічного права (Kdö.R. , також скорочена як KdöR) – це юридична особа публічного права, заснована шляхом членства , яка є суб'єктом права через акт суверенітету. Сферу відповідальності визначено законом або статутом.

²⁹ Цей особливий статус було засновано в так званому Веймарському церковному компромісі 1919 року, який Основний закон Німеччини (1949) визнав як конституційну норму.

цей статус (протестантські церкви, римсько-католицькі церкви, окремі єврейські громади, «старі католики» та «старі лютерани», баптисти й меноніти). Усі інші релігійні об'єднання, які мали / мають намір отримати цей статус, подають відповідну заявку до Міністерства внутрішніх справ землі.

Без визнання цього статусу релігійне об'єднання функціонує, переважно, в юридичній формі зареєстрованого об'єднання (eV). Статус публічної корпорації не є необхідною умовою для існування релігійного об'єднання або користування правами, які передбачені законодавством для релігійних об'єднань. Свобода релігійних об'єднань означає, що вони виникають за принципом *eo ipso* (= самі по собі), і, отже, не потребують визнання з боку держави, щоб уважатися релігійним об'єднанням і мати дозвіл на створення. Держава лише декларативно визначає, що це релігійне об'єднання, і необхідні вимоги виконуються в межах загальноприйнятих законів. Таким чином, свобода релігійних об'єднань існує незалежно від організаційно-правової форми відповідного релігійного та ідеологічного об'єднання.

Із появою нових релігійних та ідеологічних об'єднань німецькі державні органи й суди зіткнулися з проблемою процедури надання статусу публічно-правових корпорацій, оскільки проголошений у Конституції принцип державного нейтралітету забороняє державі визначати, що можна класифікувати як релігію або релігійну чи ідеологічну практику. Федеральний Конституційний суд Німеччини під час прийняття рішень покладається на самооцінку релігійних об'єднань. Щоб запобігти зловживанням концепції самооцінки, держава може провести перевірку правдоподібності самооцінки, наприклад, перевірити, чи не використовуються релігія або релігійні вчення лише як привід для отримання економічної вигоди³⁰.

Відповідно до принципу федерального розподілу повноважень (стаття 30 Конституції) землі відповідають за надання публічного корпоративного статусу та розробку процедури його надання. Наразі землі використовують загальні «Керівні принципи надання корпоративних прав релігійним об'єднанням і об'єднанням за вірою»³¹ як нормативну основу процедури надання релігійним об'єднанням цього статусу. У зазначеному акті детально описані вимоги, які мають бути виконані релігійним об'єднанням для визнання їх публічно-правовою корпорацією.

Визнання публічного корпоративного статусу є адміністративним актом, який зобов'язує уряд землі дотримуватися стандартів у відносинах із релігійним об'єднанням. Після «першого визнання» корпоративного статусу в одній землі слідує впровадження «вторинних процедур визнання» в кожній іншій землі Німеччини, на території якої релігійне чи ідеологічне об'єднання,

³⁰ BVerfGE. Дайджест рішень Федерального конституційного суду Німеччини з питань релігійних об'єднань. URL: <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv024236.html>

³¹ Leitfaden für die Verleihung der Körperschaftsrechte an Religions- und Weltanschauungsgemeinschaften vom 16. Februar 2017 Bekanntmachung der Staatskanzlei vom 14. März 2017. URL: https://recht.nrw.de/lmi/owa/br_bes_text?anw_nr=1&gld_nr=2&ugl_nr=222&bes_id=36407&val=36407&ver=7&sg=&aufgehoben=N&menu=1

яке подає заявку, бажає скористатися правами, пов'язаними зі статусом публічно-правової корпорації.

Переваги статусу публічно-правової корпорації (KdöR) доволі відчутні, зокрема це: визнання публічно-правової організаційної влади; наявність статусу роботодавця; право на стягнення податків і право на знижки сплати мита і зборів; право надання пропозицій до державних органів і політичних комітетів тощо. Однак, цей статус принципово відрізняється від статусу суб'єкта публічного права в адміністративному розумінні. Релігійні об'єднання не виконують жодних державних завдань, не інтегровані в систему державних органів і не підлягають державному нагляду. Щоправда, завдяки цьому статусу церква безпосередньо набуває статусу партнера держави³².

Державні послуги для релігійних об'єднань здійснюються на підставі законів, контрактів або спеціальних прав, які можуть бути змінені федеральним законодавством. Церкви не декларують свої фінанси. Гарантується право власності та інші права релігійних об'єднань на їх будівлі, фонди та інше майно, призначене для релігійних, освітніх і благодійних цілей.

За оцінками експертів, християнські церкви та деякі інші релігійні об'єднання перебувають у привілейованому становищі порівняно з іншими через укладені контракти з державою. Щорічно з бюджету здійснюється їх фінансова підтримка у вигляді так званої дотації. Зарплата єпископів і вчителів релігії (яким заборонено викладати без згоди відповідної церкви) виплачується з державного бюджету, як і утримання будівель, які належать церкві. За оцінками експертів, це приблизно 450 мільйонів євро щороку (не включаючи церковний податок)³³.

Релігійна освіта є звичайним предметом у державних школах, за виключенням неконфесійних шкіл. Законні представники дитини мають право вирішувати, чи буде дитина отримувати релігійну освіту. Учні, яким виповнилося 14 років, не зобов'язані відвідувати урок релігії і можуть відмовитися від отримання релігійної освіти. Без шкоди для права державного контролю релігійна освіта здійснюється виключно відповідно до принципів релігійного об'єднання.

Висновки

Засадами регулювання відносин держави і церкви в країнах, досвід яких розглядався, є положення конституцій та спеціальних законів, згідно з якими гарантуються свобода совісті та віросповідання, а також закріплюються відокремлення церкви від держави, незалежність / автономність церкви.

Однією з форм державного контролю за діяльністю релігійних об'єднань можна вважати законодавчо закріплену необхідність їх державної реєстрації, чіткий та детальний порядок її здійснення, а також можливість її припинення.

³² Kdör – Verleihung des Status einer Körperschaft des öffentlichen Rechts (Kirchenstatus). URL: <https://www.winheller.com/gemeinnuetzigkeitsrecht/kirchenrecht/kdoer-verleihung-kirchenstatus.html>

³³ Jan Henrik Schimkus. Grades of Separation – Church and State in Germany. URL: <https://smartergerman.com/blog/grades-separation-church-state-germany/#:~:text=Are%20church%20and%20state%20separate,the%20autonomy%20of%20religious%20communities>

Норми права, що регулюють питання церковного податку чи фінансування за рахунок бюджетних коштів окремих аспектів діяльності релігійних об'єднань, належать до виняткової компетенції кожної держави. Європейське співтовариство намагається зберегти культурне розмаїття, у тому числі і традиції окремих країн стосовно церковного податку. У цілому, існують різні моделі фінансування церков: вони фінансуються безпосередньо державою, через систему церковного податку, систему церковних внесків, через доходи від належного церквам майна, самими пожертвуваннями і зборами чи добровільними внесками.

Вагому змістовну складову відносин між державою і церквою становить закріплення на рівні спеціальних законів права релігійних об'єднань на здійснення певних видів діяльності в соціально-культурній сфері. Маються на увазі, зокрема, освітня галузь (*Додаток 2*), сфера охорони здоров'я, опіка та благодійництво, а також капеланство.

Для здійснення діяльності в означеній сфері церкви відповідно до законодавства отримують від держави фінансову підтримку, яка має різні форми (зокрема, субсидії, пільги щодо оподаткування, надання кредитів, сплата мита).

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*

Відсоток респондентів хто вважає що церква повинна бути відокремлена від держави (за результатами опитування платників церковного податку, зокрема і колишніх платників)

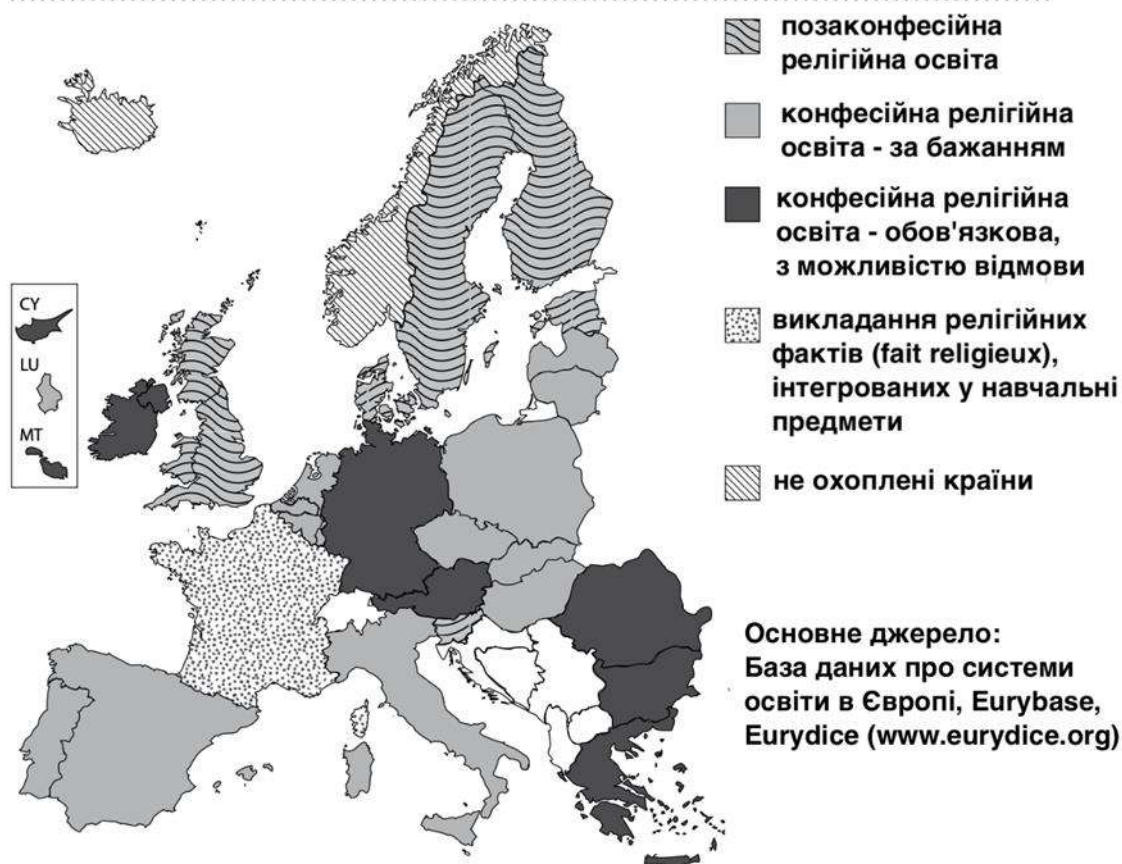

Джерело: Опитування, проведене у квітні-серпні 2017 року в 15 країнах.
 Детальніше див. Методологію дослідження:
 "In Western European Countries With Church Taxes, Support for the Tradition Remains Strong"

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЦЕНТР PEW

³⁴ URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2019/04/30/in-western-european-countries-with-church-taxes-support-for-the-tradition-remains-strong/>

Релігійна освіта в європейських державах

³⁵ URL: https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2009-09/doc1_9833_782027531.pdf